

KAZAK TÜRKÇESİNDE DOKUNMA DUYU FİİLLERİ VE ANLAM ZENGİNLİĞİ*

*Ekrem AYAN***

*Yakup TÜRKDİL****

ÖZET

Duyu fiilleri mental sürecin algılama basamağını oluşturur. Algılamayı insan vücudunda bulunan duyular gerçekleştirir. Vücudumuzda bulunan bu duyular sayesinde oluşan eylemleri belirtmede kullanılan fiiller duyu fiilleri olarak adlandırılmaktadır. Bir başka ifadeyle duyu fiilleri, zihinsel sürecin bir parçası olup bu sürecin başlaması için çevredeki ve bünyemizdeki uyarınları istekli ya da isteksiz olarak algılayıp zihne ulaştırarak süreci başlatan eylemlerdir.

Tespit ettiğimiz dokunma duyu fiillerini temel ve yan anlam açısından inceleyip, taşıdığı anlamın olumlu veya olumsuz olduğunu belirleyeceğiz. Bir diğer inceleme yapacağımız alan ise fiillerin fiziksel mi yoksa zihinsel bir temas sonucuyla mı oluştuğudur. Son olarak da bulunan fiillerin istemli oluşup oluşmadığının tespit edilmesidir. Çalışmamızda Kazak Türkçesinde dokunma duyu fiillerini, temel dokunma duyu fiilleri, şefkat içeren duyu fiilleri, şiddet içeren duyu fiilleri olarak üç grupta inceledik. Dokunma duyu fiillerinde Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz 55 fiilden 16 tanesi Türkiye Türkçesi ile ortak olarak kullanılmaktadır. Dokunma duyu fiillerinde ortak olarak kullanılan fiillerin içerisinde *tiy-*, *tut-*, *uvısta-*, *türt-* gibi çekirdek fiiller bulunmaktadır. Çekirdek eylemlerin ortak olarak kullanılması dokunma duyusunun adlandırılmasının her iki lehçede de aynı olduğunu göstermektedir. Dokunma duyu fiilleri her iki lehçede de önemli bir yer tutmaktadır ve dokunma duyusu Türkiye Türkçesinde Kazak Türkçesinden daha fazla fiile sahip olan tek duyudur. Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesine oranla dokunma duyusuna daha fazla başvurmaktadır. Toplam duyu fiilleri açısından baktığımız zaman ise Kazak Türkçesinin zenginliği ortaya çıkmaktadır. Bu zenginliğin sebebi Kazak Türkçesinin kullanıldığı coğrafyada Türkiye'ye göre şehirleşmenin az olmasıdır. Ağızlarda ve deyimler sözlüğünde yapılacak bir çalışma tespit edilen dokunma duyu fiilleri sayısını epeyce artırabilir.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, El-mek: ekremayan@hotmail.com

*** Okt. İstanbul Kültür Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, El-mek: y.turkdil@iku.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, dokunma duyu fiili, Kazak Türkçesi

VERBS OF TACTILE SENSATION IN KAZAKH TURKISH AND RICHNESS OF MEANING

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction and Purpose of Study

The human intelligence is based on a complex system that works in a certain order. This system allows us perceiving the universe and events around us. It is the mental process, and has been rather elaborated by the psychologists. Though the linguists were interested in it, their studies did not go beyond the gains. Sensory verbs form the perception step in mental process. Perception is carried out by the senses in the human body. The verbs which are used to indicate the actions happen with the help of the senses in our body are called as sensory verbs.

After analyzing the tactile sensation verbs that we found, according to their central meaning and connotations, we are going to determine whether they convey positive or negative meanings. Does a physical contact or a mental contact affect the formation of the verbs will be another field of analysis in this study. Finally, whether these verbs formed unprompted or not will be found. In our study, we examined verbs of tactile sensation into three groups as basic tactile sensation verbs, sensation verbs of compassion and violence.

Method

The emotional verbs constitute the perception that is the first step of the mental process. The perception is realized through the human body senses. However, the concept of emotional verbs is used to define the actions induced by the senses in the course of perception. When one considers that the human being perceives everything in the outer world through his senses, the emotional verbs naturally include many examples. In order to demonstrate if our determined tactile verbs are actually used, we gave some examples of sentences from the literal works. We used three different ways to select the sentences of the Kazakh Turkish language. The first way was to trace the available printed matters to determine the example sentences. The second was to use two Internet sites where the literal works of Kazakhstan are published in electronic medium. We selected sentences from the literal works published in the said sites. It was the last step where we used the “Kazak Tilinin Edebi Sözdüğü” (Literal Kazakh Vocabulary) of fifteen volumes.

Findings and Discussion

In tracing the both dialects to find the emotional verbs, we determined all the emotional verbs and the number of their common usage. The Kazakh Turkish Language covers extremely higher number of emotional verbs than in the Turkish Language of Turkey. Upon

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

search of the Kazakh Turkish Language, we found 255 emotional verbs, of which 205 ones are actually used. It reveals that the nominations of actions formed by the senses have such verbs as are specific to those actions. And the remaining verbs take place within the emotional verbs as of their connotations. As of the Turkish Language of Turkey, we determined 180 emotional verbs, 121 ones of which are basically used.

We found 56 tactile verbs in the Kazakh Turkish Language. However, we elaborated only their emotional meanings. We studied the verbs in terms of central meaning-connotation, positive-negative meaning, voluntary-involuntary and physical-mental contacts. 42 ones of 55 verbs determined by us take place in this group as of their original meanings. Out of the remaining verbs, 6 ones have the secondary tactile meanings, and the 2 ones quaternary tactile meanings, while 5 ones have both the primary and secondary tactile meanings. In the Turkish Language of Turkey, we however found 75 tactile emotional verbs. Of such verbs, 48 ones have the primary tactile meaning, while 8 and 3 ones involve the tactile feelings in the secondary meaning and the tertiary and fifth meanings respectively. Out of the remaining verbs, 11 ones take place in this group with their primary and secondary meanings, while 2 ones have more than two meanings even in this group.

16 ones of the 55 verbs we determined in the Kazakh Turkish Language are commonly used in the Turkish Language of Turkey. Such kernel verbs as *tiy-*, *tut-*, *uvista*, *türt-* take place among the verbs commonly used as the tactile verbs. As the kernel verbs are commonly used, it is understood that the denominations of tactile verbs are identically used in the both dialects.

Conclusion and Suggestions

The tactile sense verbs take an important place in the both dialects, and it is the sole sense that is expressed by more verbs in the Turkish Language of Turkey than in the Kazakh Turkish Language. Indeed, the Turkish Language of Turkey refers to the tactile sense more frequently than the Kazakh Turkish Language. When one considers it in terms of the cumulative emotional verbs, the richness of the Kazakh Turkish language becomes apparent. This may be attributed to the fact that the urbanization is, compared to the urbanization in Turkey, less in the geography where the Kazakh Turkish Language is used. A more comprehensive search on the dialects and in the dictionaries of idioms would likely result in more numbers of emotional verbs.

Key Words: Semantics, Verb of tactile sensation, Kazakh Turkish.

Algılama, insanların çeşitli duyuları (görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma) yardımıyla çevrelerinden elde ettikleri bilgileri bir araya getirip organize ederek kendileri için anlama ya da yoruma kavuşturmalarına ilişkin süreçlerdir. Algılamanın duyu organlarımıza gelenleri alma, organize etme ve yorumlama süreci olduğunu belirtmekle birlikte, algılamanın yalnızca fizyolojik bir olay olmadığını da söylemeliyiz. Algılama yalnızca fizyolojik olsaydı, farklı geçmişleri, deneyimleri ve özellikleri olan kişiler aynı nesneyi benzer biçimde algılayarlardı (Odabaşı, Barış: 128).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Algı terimi, Türkçede de Batı dillerinde olduğu gibi almak fiil kökünden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde ise algı teriminin karşılığı olarak “Tüysik” ve “Kabıldav” terimleri kullanılmaktadır (Tüsindirme, s.831; s.444). Algı, *Türkçe Sözlük*'te “Bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak” olarak açıklanmaktadır.(T.S: 72). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde ise algı maddesi “Bir şeye dikkati yönelterek, duyular yoluyla o şeyin bilincine varma. Bir nesne duyular aracılığıyla algılanır, ancak algı duyusal izlenimlerden daha fazla bir şeydir, bilinçli bir farkına varmadır, duyuları bilince ileten bir olaydır. Algıda: a. algı olayı, b. algı içeriği, c. algı nesnesi ayırt edilir. Algılar şu iki türe ayrılabilir: 1. Dış algı: Dış dünyadaki nesnelere yönelen, onlarla ilişkili olan algı. 2. İç algı: İç dünyanın gerçeklerine (ruhsal durumlar, ruhsal edimler, ruhsal içerikler) yönelen ve onlarla ilgili olan algı” (Akarsu, 1975) şeklinde yer almaktadır. Algı psikolojinin konusudur ancak çevre algısıyla ilgili olarak fizik, biyoloji, fizyoloji, sinir bilimleri, felsefe, estetik ve dil biliminin de konusu olmuştur bundan dolayı bilim algıyla başlamakta ve algıya dayanmaktadır. İçinde yaşadığımız dönem iletişim çağıdır ve iletişim sağlanırken algıdan yararlanılmaktadır.

Arkanaç, algının bir zamanlar duyuların bir birleşimi olarak görülmekte olduğunu belirtmiş ve algıyı, “Duyu organlarımızca taşınan duyusal verileri örgütleyip yorumlayarak, insanoğlunun çevresindeki nesne ve olaylardan oluşan uyarılara anlam verme süreci” olarak tanımlamaktadır (1998: 65). Koptegel-İlal'e göre ise algı, duyu organları aracılığıyla elde edilen, nesnelere ve olaylara ait izlenimlerin tanımlamasıdır (1999:19).

Algılama kelimesinin Latince karşılığı “Percipere” kelimesinden gelmektedir. “Percipere” kavramak, hissetmek anlamlarına gelir (Rapoport, 1977:178). *Ruh Bilim Terimleri Sözlüğünde* “Algılama, duyu organları yoluyla çevrede var olan nesne ve olayların farkına varma” şeklinde açıklanmaktadır (Enç, 1974). Diğer bir ifadeyle algılama, insanların çeşitli duyuları (görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma) yardımıyla çevrelerinden elde ettikleri bilgileri bir araya getirip organize ederek kendileri için anlama ya da yoruma kavuşturmalarına ilişkin süreçlerdir. Algılamanın duyu organlarımıza gelenleri alma, organize etme ve yorumlama süreci olduğunu belirtmekle birlikte, algılamanın yalnızca fizyolojik bir olay olmadığını da söylemeliyiz. Algılama yalnızca fizyolojik olsaydı, farklı geçmişleri, deneyimleri ve özellikleri olan kişiler aynı nesneyi benzer biçimde algılardı (Odabaşı, Barış:128).

Özet olarak algılama sürecinde algı, duyusal bilgilerin yorumlanmasını içermektedir. İnsanlar uyarıcı topluluklarını değil, nesne algırlarlar. Nesne algılama kısmen, doğuştan gelen örgütleyici eğilimlerle tayin edilir (Clifford, 2006:268).

Dokunma (Basınç) Duyusu ve Mental Fiiller

Clifford, “Basınç duyumu, deriye dokunulunca ortaya çıkar. Duyuma yol açan derinin aşağı doğru çökmesidir. Derinin aşağı doğru çökmesi durumunda, bazı hallerde alıcı olarak çalışan ve keseli bitim organları denen özel yapılar faaliyet gösterir. Deride sonlanan ancak özel bir yapıya sahip olmayan serbest sinir uçları da alıcı olarak çalışabilir.” şeklinde açıklar (2006:261).

İnsanın zihninde bir düzen içinde gerçekleşen oldukça karmaşık bir sistem vardır. Bu sistem bizim çevremizi ve olayları algılamamızı sağlamaktadır. Bu süreç mental süreçtir ve daha çok ruh bilimcilerin inceleme alanı içinde yer almıştır. Dil bilimciler her ne kadar ele almış olsa da daha çok kazanıma yönelik çalışmalar yapmışlardır.

Mental sürecin çeşitli aşamaları vardır ve bu aşamalar araştırmacılar tarafından farklı olarak verilebilmektedir. Bunu sebebi ise mental sürecin çok geniş ve karmaşık bir alan olmasıdır. Bu alanda kapsamlı bir sınıflamayı J.R. Booth and W.S. Hall yapmışlardır. Bu sınıflamaya göre zihinsel süreç şu aşamalardan oluşmaktadır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

1. Algı: algı işi bildirilir.
2. Tanıma: konuşmacı bazı kişi veya kavramları tanır.
3. Anımsama: konuşmacı anımsadığı olgulara dayalı bilgilerden bahseder.
4. Anlama: konuşmacı kavramsal çatı veya mantıklı düşünme veya muhakemeden söz eder.
5. İleri idrak: konuşmacı mental eylemlerin farkında olduğunu tartışmaya odaklanır.
6. Değerlendirme: konuşmacı durumların gerçekliğiyle ilgili davranış ve inançlardan söz eder (Booth ve Hall 1995:532).

Biray'a göre mental fiiller, "duyu, duygu, hafıza, algılama, idrak ve açıklama ifade eden fiillerdir" (2007:310). Özen Yaylagül ise mental fiilleri, algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme etkinliklerini gösteren zihinsel süreçler sonucunda ortaya çıkan eylemlerdir... şeklinde açıklar (2005). Mental fiilleri alt gruplara ayıran birçok sınıflama mevcuttur. Croft, mental fiilleri algılama, idrak ve duygu fiilleri olmak üzere üç türe ayırmıştır (1993:55). Diğer bir önemli sınıflama ise Özen Yaylagül'e aittir. Yaylagül, mental fiilleri dört gruba ayırmıştır:

1. Duyu fiilleri
2. Duygu fiilleri
3. Anı ve uslamlama fiilleri
4. Açıklama fiilleri (Yaylagül 2005:24).

Mental fiillere zihinsel fiiller de denilmektedir. Dil biliminde zihinsel süreçlerin ilk aşaması olarak yapılan sınıflamalarda da görüldüğü gibi algılamadır. Algılama duyu organları sayesinde gerçekleşir. Başta belirttiğimiz gibi algılama her sürecin başlangıcı kabul edilmektedir. Bizim konumuzda mental sürecin ilk basamağı olan duyu fiilleridir.

Duyu fiilleri Yaylagül'e göre, mental etkinliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdilerin toplanması işlevini gören dolayısıyla idrak etme yani mental sürecin ilk basamağıdır (2005:24). Bu tanımdan da çıkarılacağı üzere diğer süreçlerin olduğu gibi dilin süreçlerinin de başlangıcı, algılamaktır.

Duyu fiilleri birçok dilbilimci tarafından algılama fiilleri başlığı altında verilmiş ve mental sürecin ilk basamağı olarak gösterilmiştir (Goatly 1997; Croft 1993; Halliday 1990; Erdem 2004; Levin 1993). Dil bilimine bakıldığında algılama eylemlerinin işlevlerini duyu fiilleri üstlenir. Kısaca bakarsak duyu fiilleri, isteğimize bağlı veya bağlı olmadan çevremizde gerçekleşmekte olan olayların veya çevremizdeki nesnelere varlığının algılanmasını sağlayan eylemlerdir (Kamchybekova 2011:89).

Bir başka ifadeyle duyu fiilleri, zihinsel sürecin bir parçası olup bu sürecin başlaması için çevredeki ve bünyemizdeki uyaranları istekli ya da isteksiz olarak algılayıp zihne ulaştırarak süreci başlatan eylemlerdir.

Dokunma Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde fiil en önemli söz grubu olarak görülmektedir. Bu önemli söz grubu düzeninde fiil sadece şahsın iş-oluş hareketlerini değil; tabiatta, toplumda, ortak yaşantıda rastlanan durumların insanın engin bilgisiyle ortaya çıkan çözüm hareketleri, davranış, vaziyet gibi süreçleri bildirmektedir (Orzbaeva vd, 2005:317).

Basınç duyumu yani deriye dokunma ile oluşan duyuların sonucunda ortaya çıkan eylemlerin oluşturduğu fiiller dokunma duyu fiilleri olarak adlandırılmaktadır. Dokunma

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

duyusunda esas olan deriye temastır ve bu temas sonucunda derinin aşağı doğru çökmesidir. Dokunma duyu fiillerinin temel eylemi Kazak Türkçesinde *tiy-* “değmek, dokunmak, temas etmek”, *usta-* “tutmak” ve *qarma-* “tutmak, kavramak” fiilleridir. Türkiye Türkçesinde ise bu fiillerin temel eylemleri *dokun-* ve *tut-* fiilleridir.

Dokunma duyu fiillerinin tespit edilme amacı ilk olarak Kazak Türkçesinin dokunma yoluyla mı yoksa diğer duyular yoluyla mı algılama yapıyor bunun tespit edilmesidir. Diğer bir amacı ise Türkiye Türkçesi ile karşılaştırılarak anlam özellikleri açısından incelenerek ortak kullanılan dokunma duyu fiillerinin tespit edilmeye çalışılmasıdır.

Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri

a. Temel Dokunma Duyu Fiilleri

Temel dokunma duyu fiilleri dokunma eyleminin esas fiillerinin oluşturduğu gruptur. Bu gruptaki eylemler ne çok şiddetli ne de çok şefkat içeren bir eylem içerir. Doğrudan dokunma eylemini karşılarlar.

Temel Anlamda, Olumlu, İstimli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

asıl- “Bir nesneye tutunmak, dayanmak, ardılmak”

“Aq saqaldı qart adam, tayaqqa tur asıla. (KETS II. C. s.58)” *Aksakallı yaşlı adam, değneğe dayanıyor.*

“Tayaqqa qartağanda asıların, töbeñnen tas urğanday basıların. (KETS II. C. s.59)” *Değneğe yaşlanınca dayanırsın, tependen taş vurmuş gibi basılırsın.*

bilekte- “Sıkıştırılmış keçeyi ileri geri yuvarlayıp şekillendirmek için dirseklerle bastırmak”

“Kiyizdi äri-berli domalatıp bilektegende ünemi bir jipten ustay bermey, avıstırıp otırıp bilekteydi. (KETS IV. C. s.122)” *Keçeyi sürekli öte-beri yuvarlayarak dirseğiyle bastırıp bir ipten tutmayıp, değiştirerek dirsekliyordu.*

“Erkek, äyel qatar jüginin otırıp, bilekterin sıbanıp alıp, aldına aljapqış baylap alıp, köterip tastap, qaytadan *bilekteydi.* (KETS IV. C. s.122)” *Erkek, kadın sırayla diz çökerek oturup, bileklerini sıvayıp, önüne önlük bağlayıp, kaldırıp bırakıp, tekrardan dirsekliyor.*

bilevle- “Kavrayarak sıkıca tutmak,”

“Bosağada turğan lomdı bilevlep, esikke kelsem qaqqanıñ eki-üş taqtayı sınıp, ünireyip qalıptı. (KETS IV. C. s.125)” *Eşikte duran küsküyü sıkıca tutup, kapıya geldiğimde dış kapının iki üç tahtası kırılmış, yeri boş kalmıştı.*

“Tura salıp bilegin bilevlep kele jatr. (A.Ana s.1)” *Kalkar kalkmaz, bileğini sıkıca tutarak geliyor.*

ısqıla- “İki şeyi birbirine sürtmek, sürtüştürmek, ovalamak”

“Jigit qolın qolına ısqılap aldı mağan usındı. (KETS XV. C. s.680)” *Yiğit elini sürtüştürüp bana uzattı.*

“Qulaq-şekesin tağı ısqıladı qolımen, alağanı munday jılı köriner me. (Ä.J. s.132)” *Kulağını, şakağını tekrar eliyle ovaladı, avucu bunun gibi sıcak görünür mü?*

jarmas- “Ayrılmayacak gibi tutunmak, yapışmak”

“Esinde me qarşaday qara bala, Soaqanıñ qulağına jarmasqanıñ? (KETS VI. C. s.107)” *Aklında mı küçük kara bala, Soaqan'ın kulağına yapıştığın?*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

“Şegir sarı, jas uvryadnyk Ospanniñ qolına jarmastı. (Q.A. s.139)” *Sarışın mavi gözli genç polis, Osmanın eline yapıştı.*

jasta- “Yastık ya da başka bir nesneye dayanıp yatmak, yaslanmak”

“Keyde kün talasıp batıp bara jatqanda, eki qolın basına jastap kök kümbezine telmiretin. (S.Jañ. s.2)” *Bazen güneş boğuşup batarken, iki elini başına yastayıp gök kubbeye gözüne dikip baktı.*

“Kün siñdi qoñır qolın basıma jastap, qoltığına tıgılğan meniñ mañdayımdı qayta-qayta emirene iyiskep, aqırın iñıldaytın. (K.T.K.E. s.6)” *Güneş battı kahverengi kolunu başıma yaslayıp, koltuğuna gizlenen benim alnımı tekrar tekrar şefkatle kokladı, yavaşça mırıldandı.*

köter- “Bir nesneyi elle ya da başka bir araç yardımıyla kaldırmak”

“Tekserüvşi üşin,-dep ol öz stakanın köterdi. (K.Tav. s.21)” *Kontrolcü için, deyip o kendi bardağını kaldırdı.*

“Dämeştin jüregi eljirep, balanı eriksiz jerden köterdi.(T. s.5)” *Demeş’in yüreği duygulanıp, çocuğu istemsiz yerden kaldırdı.*

mitiñqıra- “Sıkıca tutmak, sım sıkı tutup bırakmamak”

“Men odan sayın aşuvlanıp, alqımınan sol qolımnen mitiñqırap, eki-üş ret nuqıñqırap qaldım. (KETS XI. C. s.426)” *Ben ondan sonra sinirlenip, boğazından sol elimle, sım sıkı tutup, iki üç defa ittirdim.*

“Janqoja alqımınan mitiñqırap qoydı. (S.Boy. s.99)” *Jankoca boğazından sım sıkı tuttu.*

qarjı- “Çekip almak, tutmak, yakalamak”

Alaqanın sırtındağı asıqtardı *qarjıp* aldı. (KETS IX. C. s.372) *Elinin üstündeki aşıkları¹ tuttu.*

qarma- “1. Tutmak, kavramak”

“Közimen közin ustadı, savsağımnen savsağın qarmadı. (İ.U.Ö. s.3)” *Göz göze gelip, parmağı ile parmağını tuttu.*

“Bolat şıbıqtay qara sur jılandı kirpi quyırğınan qarmaptı. (KETS IX. C. s.378)” *Bolat çubuk gibi kara boz yılanı sivri kuyruğundan tuttu.*

qası- (I) “Vücudun kaşınan yerini tırnakla kaşımak” *qası-* fiili Türkiye Türkçesinde *kaşı-* fiiline karşılık gelir.

“Deneni *qasığanda* sañıravqulaq mikrobtarı tırnaq astına jabısıp, başka jerlerge juğadı. (KETS IX. C. s.436)” *Vücudunu kaşıdığında mantar mikropları tırnak altına yapışıp, başka yerlere bulaşır.*

“Ülken qatını jügirip qasına keldi, bayınıñ basın qasıdı, arqasın qasıdı, bayı uyıqtadı, jeti qun uyıqtadı, jeti tün uyıqtadı. (Q.X.F.M. 2 s.302)” *Büyük karısı koşup yanına geldi, kocasının başını ve sırtını kaşdı, kocası uyukladı, yedi gün yedi gece uyudu.*

qoltıqta- “1. Birisini koltuğuna girmek desteklemek, koltuklayıp tutmak”

“Qoltıqtap älgi kempir alıp jürdi, jöneldik tramvayğa qayta minip. (KETS X. C. s.9)” *Biraz önceki koca karı koltuğundan tutup yürüdü, tramvaya tekrar binip gittik.*

¹ Aşık: Aşık kemiği.

“Qayırdıñ izdegeni sol, sözge kelmesten qızdı qoltıqtap ap jöneldi. (T. s.16)” *Qyır’ın aradıǵı o, söze gelmeden kızı koltuǵından tutup yöneldi.*

süyen- “1. Destek almak için dayanmak, yaslanmak”

“Slobodanıñ şetinde, saman tamnıñ qasında baldaqqa süyenip sorayǵan uzun boylı şal turǵan. (Der. s.46)” *Slobodan’ın kenarında, kerpiç damın karşısında koltuk deǵneǵine dayanmış uzun boylu yaşlı adam duruyor.*

“Köp jıladı ol öz muñına jacay almay iyelik, köp jıladı ol Aqjämıydıñ, iyıǵına süyenip. (KETS XIII. C. s.402)” *Çok aǵladı o kendi kederine sahip olamadan, çok aǵladı o Aqjämı’nin omuzuna yaslanıp.*

süyken- “1. Deǵmek, sürtünmek”

“Anav sabanı kördiñ be? Soǵan barıp arqañmen süyken. (T.Ser.)” *O sabanı gördün mü? Ona varıp sırtın ile sürtün.*

“Qolı kelinşektıñ denesine süykenip ketti, ädeyi süykendi. (Kış. s.83)” *Eli gelinin vücuduna deǵdı, bilerek dokundu.*

tiy- “1. Deǵmek, temas etmek”

“Jay ğana jüzin jasırıp qoymay, erni tiygen jerin öbip qoyadı (Tüs s.8)” *Sadece yavaşça yüzünü gizlemiyor, dudağının deǵdiği yeri öpüyor.*

“Avtobuvstıñ muzday temirine qolıñ tiyip ketse, qırqıp tüsedı. (Q.U.T.)” *Otobüsün buz gibi demirine eli deǵse, adeta eli kesilir.*

tut- “1. Tutmak, ele almak”

“Er Töstik tömen qarap jerdı şuqıp, körsetip äkesiniñ qolın *tutup*: ata-ana, aǵalarımıd oylamay men, kettim goy siz turǵanda bärin umıtıp. (KETS XIV. C. s.443)” *Er Töstik aşağı baktı yeri eşeleyip, babasının elini tuttu gösterip: ben ata-ana, abilerimi düşünmeden gittim siz dururken hepsini unutup.*

“Jıǵılıp Payǵambardıñ ayaǵına, Keşir dep qolın tutup jılaydı zar. (B.S. 16. C. s.8)” *Yıkılıp Peygamberin ayaǵına, affet deyip elini tutup aǵlıyor acı acı.*

usta- “1. Elle tutmak, yakalamak”

“Közben körıp, qolmen *ustap*, qulaqpen estip, tilmen tatıp, murnımen iyiskep, tıstağı dünyeden habar aladı. (KETS XIV. C. s.755)” *Göz ile görüp, el ile tutup, kulak ile işitip, dil ile tadıp, burun ile koklayıp, dışarıdaki dünyadan haber alır.*

“Almas meniñ dirildegan qolımdı ustap, qoltıǵımnan demev berdi. (Q.A. s.40)” *Almas benim titreyen elimi tutup, koltuǵımdan destek verdi.*

uvısta- “Avuçlamak, avucunu doldurarak almak”

“Soraptap süt savdırıp, uvıstap may jegizgen. (Öl. s.95)” *Höpürdeterek süt sağdırıp, avuçlayıp yağ yedirtti.*

“Mınanıñ tula boyınan tük qoymay bärin julıp alıñdar! – dep uvıstap şaşın juladı deydi. (Ü. s.278)” *Bunun tüm vücudunda tüy koymadan hepsini yolunuz!- deyip avuçlayıp saçını yolar dedi.*

Yan Anlamda, Olumlu, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Füller

bas- “Bir şeyin üzerine gücünü vererek basmak, bastırmak, ezmek”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

“Poletayev sol qolımen mañdayın basıp, şıntağımen stoldıñ şetine tayanıp, Ospannıñ jüzine tañdana qarap otırdı da, bir mezette: — Osınıñ bärin sen kimnen estidiñ? Qaydan bildiñ? - dedi. (Q.A. s.162)” *Polataev sol eliyle alınına bastırıp, dirseği ile masanın kenarına dayandı, Osman’ın yüzüne şaşkınlıkla bakıp oturdu ve bir zaman sonra: bunların hepsini sen kimden duydun? Nereden bildin? –dedi.*

“Boykov eki qolımen betin basıp, tizerlep otıra ketti. (Q.A. s.105)” *Boykov iki eliyle yüzüne bastırıp, diz çekerek oturdu.*

jabıs- “Tutup bırakmamak, ayrılmayacakmış gibi tutmak”

“Ol jügirip kelip şılbrğa jabıstı. (KETS V. C. s.506)” *O koşarak gelip yulara yapıştı.*

“Ağa, özime beriñiz... Janım ağa... - dep jılap kelip qolıma jabıstı. (Qar. s.4)” *Ağa bana veriniz... canım ağa -deyip ağlayarak gelip elime yapıştı.*

qozğa- “4. Tutmak, eline almak, değmek”

“Sodan soñ barıp men aqırın qolımdı qozğadım. (M.Q.M.J. s.97)” *Ondan sonra ben varıp yavaşça elimi tuttum.*

“Arqasına asıñğan miltığın qozğap qoydı. (Q.A. s.63)” *Sırtına asındığı silahını eline aldı.*

quvsır- “2. İki eli kavuşturup bir bine bilekten dolamak”

“Tez otırıp, eki qoldı tömen tüsiredi, tizeni qolmen quvsırıp, dem şığaradı. (KETS X. C. s.206)” *Çabucak oturup, iki elini aşağı saldı, dizini eliyle kavuşturup, nefes aldı.*

“Olar mazalay bastasa, marğav senattıñ da qol quvsırıp qarap otıra alması xaq. (E.A. s.207)” *Onlar rahatsız etmeye başlasa, isteksiz senatonun da el kavuşturup bakıp oturması hak.*

sıla- “2. El ile sıvazlamak, ovalamak”

“Ustap alıp Er Şora, Şubardıñ basın sıladı. (B.S. 45.C. s.40)” *Er Şora tutup, Şubar’ın başını sıvazladı.*

“Şaqradı seni Qodar tez kelsin dep, Bayğustıñ qabırğasın barıp sıla. (Q.K.B.S. s.50)” *Qodar seni çağırıyor çabuk gelsin deyip, baykuşun kaburgasını varıp sıvazla.*

Hem Temel Hem de Yan Anlamda, Olumlu, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

sılap-siypa- “1. Avuç içiyle ovmak, sıvazlamak”

“Därmen qızdıñ eki qolın birdey alağanına salıp, sılap-siypay berdi. (KETS XIII. C. s.492)” *Derman kızın iki elini birden avucuna alıp, ovaladı.*

“Oybay-av, sılap-siypavdı senen üyrengeyim joq pa?- dep Tursın da ağınan jarıldı. (KETS XIII. C. s.492)” *Canımın içi, sıvazlamayı senden öğrenmedim mi? deyip Tursın da dobra konuştu.*

b. Şefkat Bildiren Dokunma Duyu Fiilleri

Temel Anlamda, Olumlu, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

aymala- “1. Şefkatle kucaklayıp öpmek”

“Qazir ol qızdı quşaqıtay aldı da, qattı-qattı qısıp, aymalay bastadı. (KETS I. C. s.160)” *Şimdi o kızı kucaklayıp, sımşık sarıp, sevgiyle öpmeye başladı.*

“Umtilip kelip, quşaqtay aldı. Tük basqan qatqıl betin aymalap süye berdi. - Jür, üyge kireyik... (Q.A. s.154)” *İleri atılıp, kucaklayıp aldı. Tüy kaplı donmuş yüzünü okşayıp öpüverdi. Yürü eve girelim...*

öp- “1. Öpmek”

“Patşa dâruviştin qolın *öpti*, ğayıptan habar sözdi aytın depti. (KETS XII. C. s.184)” *Padişah dervişin elini öptü, gaipten haber söyledin dedi.*

“Arıslan üyge kelip attan tüsti, “Qulınım” dep balasınıñ betin öpti. (B.S. 10.C. s.8)” *Aslan eve gelip attan indi, yavrum deyip çocuğunun yüzünü öptü.*

qıdıqta- “1. Gıdıklamak”

“Tün balası tumsıgın qıdıqtap şıgadı. (Ü. s.101)” *Gece çocuğu burnunu gıdıkladı.*

“Bağana er tükende täbesinen, qıdıqtap ustay aldı jan-jağman. (O.K.O.T.)” *Biraz önce er inince tepesinden, her tarafından gıdıklayarak tuttu.*

quş- “1. Kucaklayıp öpmek”

“Assalavmağalayküm, -dep davısın soza äkesimen amandasıp, şeşesiniñ moynınan *quşıp*, betinen süydi. (KETS X. C. s.461)” *Essalamu aleyküm, -deyip sesini uzatıp babasıyla selamlaştı, annesinin boynundan kucaklayıp, yüzünden öptü.*

“Aynalayın, qarağım, senbisiñ?!- dep,Şeriyzattın moynınan *quşıp* turdı. (G.Şey. s.33)” *Canım yavrum sen misin? Deyip, Şerizati boynundan kucakladı.*

quşaqta- “1. Kucaklamak”

“Jıp-jılı aylı keş edi, Xyugo onı belinen quşaqtıdı. (O.Q.D. s.40)” *Sıcak aylı bir geceydi, Hügo onu belinden kucakladı.*

“Batırdı joldastarı quşaqtıdı, Jas ağıp közderinen burşaqtıdı. (B.S. 61. C. s.15)” *Yoldaşları batırı kucakladı, boncuk boncuk yaş akarak gözlerinden.*

siypa- “Okşamak”

“Elena ıstıq alağanimen Almastın şaşın sıypadı. (Q.A. s.29)” *Elena sıcak avucuyla Almas'ın saçını okşadı.*

“Sergey Pavloviç Künbalanı şalqasınan jöndep jatqızıp qoyıp, köyleginiñ sırtınan işin sıypadı. (Q.A. s.68)” *Sergey Pavloviç Kunbalan'ı sırt üstü doğru düzgün yatırdı, gömleğinin üstünden içini okşadı.*

süy- “1. Öpmek”

“Oy, ülken jigit bop qapsın ğoy, Petka,- dep älgi adam Petkanı quşığına alıp, betinen süydi. (J.Al. s.286)” *Deminki adam Oy koca yiğit olmuşsun, Petka, deyip Petka'yı kucağına alıp yüzünden öptü.*

“Sizge renjüvge bola ma? -Ekevi jaña tabısqanday quşaqtasıp, biriniñ betinen biri süydi. (A.Ke. s.65)” *Size küsmek olur mu? İki yeni buluşmuş gibi kucaklaşıp, bir birinin yüzünden öptü.*

şöpildet- “Şap şap tekrar tekrar öpmek, şapur şupur öpmek”

“Nurlı közin keñ aşa qarağan Maqpal kezek-kezek şöpildetti eki şekemnen. (Qıl.)” *Nurlu gözünü genişçe açarak bakan Maqpal ara ara şapur şupur öptü iki yanağımdan.*

“Eki bileğine qondırıp şır aynaldıra süydi. Moynına jabısıp alıp Aqıyya da şöpildetti... (Qıl.)” *İki elini koyup döndürüp öptü. Boynuna yapışıp Aqıyya da şapur şupur öptü.*

Yan Anlamda, Olumlu, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

ayala- “4. Kucaklamak, sarılmak”

“Bavırına basıp, ayalap jadır. (KETS II. C. s.330)” *Bağırına basıp, sarılıyor.*

“Ete almadı el köz jasına iyelik birin-biri ayalap, bir-birine süyenip, kele jatqan eki dostı körgende. (KETS II. C.s.330)” *Halk, gözyaşına hâkim olamadı, birbirine sarılıp, yaslanıp gelen iki dostu görünce.*

c. Şiddet İçeren Dokunma Duyu Fiilleri

Temel Anlamda, Olumsuz, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

alqımda- “1. Boğazından tutup sıkamak, boğmak”

“Baylavdan bosap Nüsibay, pesirdi aldı jağadan. Aktını ber dep *alqımdap*, qısa ustadı sağadan. (KETS I. C. s.422)” *Bağlarını çözüp kurtulan Nüsibay, kâtibi yakasından tuttu. Tutanağı ver deyip boğazını sıkarak tuttu.*

“Bâri qamajavlap, *alqımdap*, qılğındırıp, buvındırıp, sasqalaqtap otırğanım joq pa? (KETS I. C. s.422)” *Herkes etrafımı sarıp, boğazımı sıkıp, ümükleyerek boğuyor, bundan dolayı ne yapacağımı bilmiyorum.*

mñqiyt- “sert vurmak”

“Ol ornınan atıp turdı da jükti äyeldi tuvra kindiktiñ basınan mñqiyta bir tepti. (B.Sar. s.13)” *O yerinden hızlıca kalkıp, hamile kadının tam göbeğinin ortasına sertçe vurdu.*

janišta- “1. Bastırarak ezme”

“Hâkim de asıqpadı, janınan truvbkasın alıp, asıqpay oğan temeki toltırdı, sonsoñ suvıq qolimen onı *janiştap-janiştap* koyıp avzına tistedi. (A.J. s.108)” *Hâkim de acele etmedi, yanından çantasını alıp, acele etmeden ona sigara doldurdu, sonra soğuk eliyle onu ezip ağzıyla dişledi.*

mıt- “1. Çimdikleme”

“Şapşañ qozğalıp, qasındağı qızdardı mıtıp koyıp, Dalıyya söylep otır edi. (Q.A. s.113)” *Çabucak kımıldayıp, karşısındaki kızları çimdikleyip, Daliya 'yla konuşuyordu.*

“Biraq qanşa qaruvlı bolsa da, meniñ bizdiygen aq savsaqtarımdı mıtıp, qısqaq joq. (M.B.Ş.)” *Fakat ne kadar silahlı olsa da, benim kazık gibi dikilen parmaklarımı sertçe tutup sıkmadı.*

qılğınt- “Boğazını sıkamak, boğmak”

“Moynına añdavsızda aldı salıp, *qılğınttı* küşti qolmen tartıp qalıp, siyqırlı şınjırmenen şırmalğan soñ, esinen qapiyada qaldı tanıp. (KETS X. C. s.526)” *Boynuna beklemediği bir anda vurup, güçlü eliyle çekip boğazını sıkı, büyüülü zincirle bağladıktan sonra, ansızın bayılıp kaldı.*

“Mınav mölttey qara kostyum kiyip, qılğıntıp qara galstuvk tağıp alğan jiñişke adam Sebepbayevqa tipti uqsamaydı. (Ş.Üy. s.24-25)” *Bu simsiyah takım elbise giyip, boğazını sıkın siyah kravat takan ince(zayıf) adam Sebepbayev'a hiç benzemiyor.*

şapaqta- “1. Tokatlamak, vurmak”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

“Qaraş eki sanın şapaqtaş jügire jöneldi. (KETS XV. C. s.255)” *Qaraş iki bacağına vurarak koşarak çıkıp gitti.*

“– Qap! – dep sanın şapaqtaş. (Ed. s.284)” *Tüh! –deyip bacağına vurdu.*

şüydele- “1. Kafanın arkasına vurmak”

“Älgi jigit közi bozarıp tüyilgen joldasın şüydelep «tus-tustan» soğıp tureken. (M.Ü.Ş. s.214)” *Deminki yiğit, gözü kararşı, kaşını çatan arkadaşının başının arkasına her taraftan vurmaktaydı.*

“Tüyilip kelip şoqparday şüydelep tepti barıştı. (KETS XV. C. s.476)” *Topuz gibi hedefe hızlıca gelip, parsın kafasının arkasına vurdu.*

tırna- “1. Tırnaklamak”

“Birevi uzun savsaqtarımen betimdi tırnadı, ekinşi birevi pışaqpen baltırımı orıp jiberdi. (Ert. s.5)” *Biri uzun parmaklarıyla yüzümü tırmaladı, ikincisi de bıçakla baldırımı biçti.*

“Bäri de seni şağıp algısı kep, tırnap algısı kep, tistep algısı kep jatqanday. (E.A. s.161)” *Hepsi de seni sokmak ister, tırmalamak ister, dişlemek ister gibi duruyor.*

töbele- “1. Vurmak, tepelemek, tekmelemek.”

“Aqmırzañdı öltirdim Aq soyılmen töbelep. (B.J.Q. s.2)” *Aqmırzayı öldürdüm, ak topuzla üst üste vurup.*

“Şahzada mañdayın töbelep: «Qız attıñ tetigin qaydan bildi eken? (A.At s.4)” *Şehzade alınna vurup: kız atın sırrını nereden bildi acaba?*

tömpeşte- “Art arda vurmak”

“Joldastarın atıp tüsirgen adamdı ayasın ba, ärkim Jumakendi bir judırıqtap, dümmen tömpeşte. (KETS XIV. C. s.343)” *Yoldaşını vuran adama acısın mı, herkes Jumaken'i yumruklayıp, dipçik ile art arda vurdu.*

“Aytqızdñ goy, jettiñ be muratıña! Banuv, öz basın özi tömpeştep, añıray jıladı. (Sor. s.8)” *Söylettin işte, erdin mi muradına! Banu, kendi başına vurup, hıçkırarak ağladı.*

türt- “1. Dürtmek”

“Qara, qara! - dep körşim meni iyıgımen türtti. (Ö.Qay. s.72)” *Bak, bak! –deyip komşum beni omzuyla dürttü.*

“- Ayqaylama! - dep türtti onı vzvod komandiyri. (Ö.Qay. s.153)” *Bağırma!- deyip dürttü onu takım komutanı.*

tüymeşte- “Yumruk atmak”

“Basqış üstinde bir-ekev sıqırlap, birevi äli de terezeni tüymeştep jatır. (KETS XIV. C. s.476)” *Merdiven üstünde bir iki gıcırdatıp, biri hala pencereyi yumrukluyor.*

“Mısalı siz bolsañız, eki-üş ret tüymeştep qoysa, sonda jañağı basqışpen siz jüregiñiz lüpildep soğıp öziñiz de jönelesiz. (Aq. s.40)” *Örneğın siz olsanız, iki üç defa yumruklasa, o zaman deminki merdiven ile yüreğıniz güp güp atıp kendiniz de gidersiziz.*

ur- “1. Vurmak, dövmek”

“Balanı uruv, soğuv isi-adamşılıqqa unamaytın is. (KETS XIV. C. s.733)” *Çocuğa vurmak, onu dövmek insanlığa yakışmayan bir iştir.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

“Oyin üstinde de aşuvlanıp, urıp, boqtap jiberedi. (K.Kör. s.140)” *Oyunda da sinirlenir, vurup küfreder.*

urıp soq- “Dövmek, vurmak”

“Betin jasıruvğa jalınıp ruqsat surağanımızda, özimizdi urıp-soqtı. (K.Kün. s.86)” *Yüzünü gizlemek için yalvarıp izin istediğimizde, bize vurdu.*

“Qolğa tüsip qalsa, urıp-soğuvğa da, aydaluvğa da, tipti atıluvğa da duvşar bolar. (KETS XIV. C. s.478)” *Ele geçse, vurmaya da, sürgün edilmeye de, hatta kurşuna dizilmeye de razı olur.*

Yan Anlamda, Olumsuz, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

buvındır- “2. Boğazını sıkamak, nefes aldirmamak”

“Jağamnan alıp *buvındırıp* jatqanda, janiñ aşığı sol ma? Meni tiridey kömgen jeriñ osı boldı!-dep saldı. (KETS III. C. s.620)” *Yakamdan tutup boğazımı sıkıtığında, canının yanması bu mu? Beni diri gömdüğün yer burası oldu! - deyip bıraktı.*

“Arüvdi öziniñ qolañ şaşimen moynınan orap, quvatti qoldarimen mıtıp ustap, bar küşimen buvındırıptı. (Ä.S.A. s.30)” *Genç kızı kendisinin gür saçıyla boynundan dolayıp, kuvvetli kollarıyla sımsıkı tutup, bütün gücüyle boğazını sıkmış.*

qaq- “2. Kapı, pencere gibi nesnelere yavaşça vurmak, çalmak”

“Üşinşi qabatta turuvşı edi, jügirip şığıp, esikti qaqtı. (T. s.133)” *Üçüncü katta oturuyordu, koşarak çıkıp, kapıyı vurdu.*

“Gennadiy endi Qurıspay şaldıñ esigin qaqtı. (T. s.133)” *Gennadiy şimdi yaşlı Qurıspayın kapsını çaldı.*

Temel ve Yan Anlamda, Hem Olumlu Hem de Olumsuz Anlam Veren, İstemli Olarak Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

Bu grupta yer alan fiiller hem temel hem de yan anlamı itibariyle dokunma duyu fiilleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıca bu fiiller kullanım durumlarına göre olumlu anlam verebildikleri gibi olumsuz anlama da sahiptir.

ıyıqta- “1. Omuz atmak, 2. Omuza alarak götürmek, kaldırmak”

“Tap sol kezde Jarbol deytin osı avıldıñ atqamineri Añqavbaydı ıyıqtadı da:-Sen neğip jürsiñ? (Tar. s.27)” *Tam o sırada Jarbol denen bu köyün ileri geleni Añqavbay’a omuzatıp: sen ne yapıyorsun? – dedi.*

“Bota ündemey qalğan qızdıñ qoltığına basıp tığıp, *ıyıqtay* oyinga şaqıradı. (KETS VII. C. s.396)” *Bota sessiz kalan kızın koltuğuna dokunup, omuzu ile vurup oyuna çağırdı.*

judırıqta- “1. Kapıyı, pencereyi yumrukla çalmak, vurmak. 2. Yumruklamak”

“Budand judırıqtap urğanı durıs edi dep sol jerde aq ter, kök ter bolasıñ. (Q.M.A. s.90)” *Yumruklayıp vurması bundan daha iyiydi deyip, kan ter olursun.*

“Kenet birev esikti judırıqtap ala jöneldi: - Aşınızdar! (B.P. s.41)” *Aniden biri kapıyı yumruklamaya başladı: Açınız!*

şapalaqta- “1. Tokatlamak, 2. El çırpmak”

“Fontanniñ ernevinen eñkeyip, suvdı *şapalaqtadı*. (KETS XV. C. s.255)” *Havuzun kenarından eğilip, suyu tokatladı.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

“Basın şayqaqtatıp, alağanın şapalaqta, sekire basadı. (E.A. s.89)” *Başını sallayıp, avuçlarını birbirine vurup zıplamaya başladı.*

şert- “1. Parmak ile fiske vurmak, fiskelemek. 2. Saz teline dokunmak, çalmak.”

“Tusımdağı terezeni birev şertip qaldı, jalt qarasam Äjibek eken, tez tısqa şıqdegeny belgi berdi. (J.Al. s.72)” *Yanımdaki pencereye biri fiske vurdu, birden baksam Äjibek iken, çabuk dışarı çık der gibi işaret etti.*

“Meniñ niyetimde jumısıñ bolmasın! - dep qapelimde murnımnan şertip qaldı. (Bot. s.7)” *Benim isteğimde işin olmasın!-deyip beklenmedik anda burnuma fiske vurdu.*

“Bizdin jaqta ertede bir aqşaqal bolatın. Dombıranı şerte kep, äñgimeni soğatın. (KETS XV. C. s.344)” *Bizim orda eskiden bir aksakal varmış. Dombırasını çalıp, söz söyleyen.*

Temel Anlamda, Hem Olumlu Hem de Olumsuz Anlam Veren, İstemli ve Fiziksel Temasla Gerçekleşen Fiiller

qulaqta- “Kulağından çekmek”

“Eki kılqışı küren baytaldı *qulaqta* turıp noqtalap aldı. (KETS X. C. s.291)” *İki atçı, kızıl atın kulağından tutarak hâkim oldu.*

“Asav biraz şarşadı-av degen mezgilde ol şabdar taydı *qulaqta* turıp: Al, bol, min- dedi. (KETS X. C. s.291)” *Huysuz biraz yoruldu dediği zaman o kula tayı kulağından tutup: al bin dedi.*

tırmala- “1. Tırmalamak”

“Küy qayırmalarınıñ key jerine kelgende qolı birge jıbırlap, erdiñ qasın tırmalaydı. (Mat. s.17)” *Namelerin nakaratının bazı yerine geldiğinde eli birlikte kıpırdayıp, erin kaşını tırmaladı.*

“Jaman mısıqşa üsti-basımdı tırmalap jatqan qızdı tösegin qoya salıp, atıp dalağa şıqtıq. (Şeş.)” *Kötü kedi gibi üst başımızı tırmalayan kıızı yatağına koyup dışarıya çıktık.*

SONUÇ

Duyu fiilleri mental sürecin ilk basamağı olan algılamayı oluşturmaktadır. Algılama insan vücudunda bulunan duyular yoluyla gerçekleşir. Duyu fiilleri kavramı ise duyuların algılama sırasında oluşturduğu eylemleri adlandırmak için kullanılmaktadır. İnsanın doğası gereği dışarıda olup biten her şeyi duyuları yoluyla algıladığı düşünülürse duyu fiillerinin birçok örneği bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz dokunma duyu fiillerinin kullanıp kullanılmadığını göstermek amacıyla edebi eserlerden örnek cümlelere yer verdik. Cümleleri Kazak Türkçesinden üç farklı şekilde tespit ettik. İlk olarak elimizde bulunan basılı kitapları tarayarak örnek cümleleri tespit ettik. İkincisi ise Kazakistan’ın edebi eserlerini elektronik ortama aktarma projeleri olan iki internet sitesinden yararlandık. Bu sitelerde bulunan edebi eserlerden cümleleri tespit ettik. Son olarak ise edebi eserlerde tespit edemediğimiz fiillerin örneklerini ise on beş ciltlik Kazak Tiliniñ Edebi Sözdüğü’nden verdik.

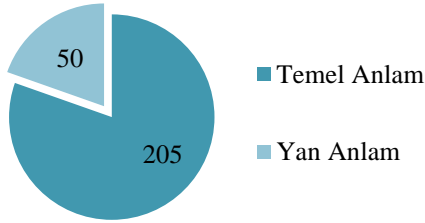
Dokunma duyu fiillerini tespit etmek amacıyla her iki lehçede tarama yaparken tüm duyu fiillerini ve ortak kullanılan eylem sayısını belirledik. Kazak Türkçesinde duyu fiilleri sayısı Türkiye Türkçesinden oldukça fazladır. Kazak Türkçesinde yaptığımız taramada 255 tane duyu fiili tespit ettik. Bu tespit ettiğimiz fiillerden 205 tanesi temel anlamıyla kullanılmaktadır. Bu bize duyularla oluşturulan eylemleri adlandırmada o eyleme has fiillerin bulunduğunu göstermektedir. Geri kalan fiiller ise yan anlamıyla duyu fiilleri içerisinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde ise TDK’nin Türkçe Sözlüğünde yaptığımız tarama sonucunda 180 tane duyu fiili tespit ettik. Bu tespit ettiğimiz duyu fiillerden 121 tanesi temel anlamıyla kullanılmaktadır.

Turkish Studies

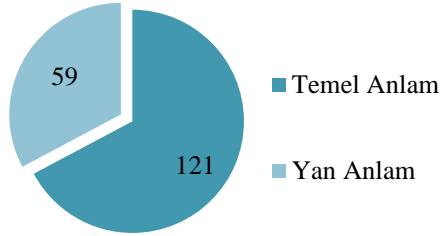
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri

Türkiye Türkçesinde Duyu Fiilleri

Kazak Türkçesinde 56 tane dokunma duyu fiili tespit ettik. Tespit ettiğimiz fiillerin sadece duyu anlamlarını ele aldık. Fiilleri incelerken *temel-yan anlam, olumlu-olumsuz anlam, istemli-istemli ve fiziksel-zihinsel temas* açısından inceledik. Tespit ettiğimiz 55 fiilden 42 tanesi ilk anlamları itibariyle bu grupta yer alır. Geri kalan diğer fiillerden 6 tanesi ikinci, 2 tanesi dördüncü ve 5 tanesi de hem ilk hem de ikinci anlamları itibariyle dokunma anlamı taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde ise 75 tane dokunma duyu fiili tespit ettik. Bu fiillerden 48 tanesi ilk anlamıyla, 8 tanesi ikinci, 3'er tanesi üçüncü ve beşinci anlamlarıyla dokunma anlamı verir. Geri kalan fiillerden 11 tanesi ilk ve ikinci anlamlarıyla, 2 tanesi de ikiden fazla anlamıyla bu grupta yer alır.

Dokunma duyu fiillerinde Kazak Türkçesinde tespit ettiğimiz 55 fiilden 16 tanesi Türkiye Türkçesi ile ortak olarak kullanılmaktadır. Dokunma duyu fiillerinde ortak olarak kullanılan fiillerin içerisinde *tiy-, tut-, uvısta-, tüirt-* gibi çekirdek fiiller bulunmaktadır. Çekirdek eylemlerin ortak olarak kullanılması dokunma duyusunun adlandırılmasının her iki lehçede de aynı olduğunu göstermektedir.

Kazak ve Türkiye Türkçesinde ortak olarak kullanılan dokunma duyu fiilleri şunlardır:

1. Kaz. T. asıl- > T.T. asıl- Her iki lehçede de kullanılan bu fiil Kazak Türkçesinde ilk anlamı dokunma anlamı verirken, Türkiye Türkçesinde yan anlamları dokunma anlamı vermektedir.
2. Kaz. T. bas- > T.T. bas- Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de ikinci anlamları itibariyle ortaklık gösterir ve dokunma anlamı taşırlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

3. Kaz. T. jabıs- > T.T. yapış- Kazak Türkçesinde ikinci anlamı dokunma anlamı verirken Türkiye Türkçesinde beşinci anlamıyla bunu sağlamaktadır.
4. Kaz. T. qası- > T.T. kaşı- Her iki lehçede de ilk anlamlarıyla kullanılır ve anlam olarak aynıdır.
5. Kaz. T. qoltıqta- > T.T. koltukla- İlk anlamları itibariyle aynı anlamı veren bu fiilimiz her iki lehçede de ortak olarak kullanılmaktadır.
6. Kaz. T. tiy- > T.T. değ- Her iki lehçede de aynı anlamı taşır ve yaygın olarak kullanılmaktadır.
7. Kaz. T. tut- > T.T. tut- Dokunma duyu fiillerinin çekirdek eylemlerinden olan bu fiilimiz her iki lehçede ortak olarak kullanılmaktadır. Anlam olarak bir farklılık taşımamaktadır.
8. Kaz. T. uvısta- > T.T. avuçla- Kazak Türkçesi ve Türkçesinde ortak olarak kullanılan bu fiilimiz anlam olarak bire bir aynıdır.
9. Kaz. T. öp- > T.T. öp- Her iki lehçede de aynı anlamı taşır ve dokunma fiilleri içerisinde yer alır.
10. Kaz. T. qıdıqta- > T.T. gıdıkla- Dokunma eylemin gerçekleştiği bu fiilimizde her iki lehçede aynı anlama sahiptir.
11. Kaz. T. quşakta- > T.T. kucakla- Ortak olarak kullanılan bu fiilimizde her iki lehçede aynı anlama sahiptir ve ilk anlamları itibariyle dokunma anlamına sahiptir.
12. Kaz. T. sıq- > T.T. sık- Bu fiilimiz Kazak Türkçesinde birinci ve ikinci anlamıyla dokunma anlamı verirken Türkiye Türkçesinde sadece ilk anlamıyla bu anlamı verir.
13. Kaz. T. tep- > T.T. tep- Her iki lehçede de aynı anlama sahip olan bu fiilimiz yaygın olarak kullanılmaktadır.
14. Kaz. T. tırmala- > T.T. tırmala- İlk anlamları itibariyle her iki lehçede de ortak anlama sahiptir.
15. Kaz. T. türt- > T.T. dürt- Ortak olarak kullanılan bu fiilimiz Kazak Türkçesinde ilk anlamıyla dokunma anlamını verirken Türkiye Türkçesinde ilk iki anlamı da dokunma anlamına sahiptir.
16. Kaz. T. ur- > T.T. vur- Her iki lehçede de ilk anlamları itibariyle aynı anlama sahiptir ve şiddetli bir dokunma eylemini belirtir.

Sonuç olarak dokunma duyu fiilleri her iki lehçede de önemli bir yer tutmaktadır ve Türkiye Türkçesinde Kazak Türkçesinden daha fazla fiile sahip olan tek duyudur. Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesine oranla dokunma duyusuna daha fazla başvurmaktadır. Toplam duyu fiilleri açısından baktığımız zaman ise Kazak Türkçesinin zenginliği ortaya çıkmaktadır. Bu zenginliğin sebebi Kazak Türkçesinin kullanıldığı coğrafyada Türkiye'ye göre şehirleşmenin az olmasıdır. Ağızlarda ve deyimler sözlüğünde yapılacak bir çalışma tespit edilen dokunma duyu fiilleri sayısını epeyce artırabilir.

KAYNAKÇA

AKARSU, Bedia (1975). Felsefe Terimleri Sözlüğü, TDK, Ankara.

ARKANÇ, Sibel (1998). Psikoloji-Zihin Süreçleri Bilimi, 2. Baskı, Alfa, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

- ATKINSON, Rita (1999). Psikolojiye Giriş, çvr. Yavuz Alagon, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- ATKINSON, Rita- ve HILGART, Ernest (1995). Psikolojiye Giriş I, Sosyal Yayınlar.
- AYDIN, Orhan, vd. (2004). Davranış Bilimlerine Giriş, Anadolu Üniversitesi Yay., 3. Baskı, Eskişehir.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004). Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- BIRAY, Nergis (2006). “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, PAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları:1, Sempozyum Dizisi:1, Cilt II, Denizli.
- BOOTH, James. R., HALL, William. S., (1995). Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental-State Verb Know, Manuscript received July 28, 1994; revision accepted March 13.
- CLIFFORD, T. Morgan (2006). Psikolojiye Giriş, Hacettepe Psikoloji Yayınları, 17.Baskı, Ankara.
- CROFT, William (1993). “Case Marking and The Semantics of Mental Verbs”, Semantics and The Lexicon, Ed.:J.Pustejovsky, Dordrecht, Boston, London.
- CÜCELOĞLU, Doğan (1997). İnsan ve Davranışı, 7. Basım, Remzi Kitabevi.
- ENÇ, Mithat (1974). Ruhbilim Terimleri Sözlüğü, TDK. Ankara.
- ERDEM, Melek (2004). “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin “İstem”e Göre Anlam Değişimleri”, V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, TDK, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2012). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GOATLY, Andrew (1997). The Languages of Methapors, London and New York.
- HALLIDAY, Michael. A. K. (1990). An Introduction to Functional Grammar, London.
- KAMCHYBEKOVA, Kıyal (2010). Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KAMCHYBEKOVA, Kıyal (2011). Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Cilt 2, Sayı 3, Ankara.
- KAMCHYBEKOVA, Kıyal (2011). “Duyu Fiillerinin Anlamsal Özellikleri Üzerine”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, Ankara.
- Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi (2006). 15 Tom, Arıs, Almatı.
- KOPTEGEL-İLAL, Günsel (1991). Tıpsal Psikoloji Tıpta Davranış Bilimleri, 3.baskı, Güneş Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). Gramer Terimleri Sözlüğü, 3.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KÖSEOĞLU, Emine (2004). Tasarım Girdisi Olarak Algılama: Lobi Mekânının Algılanmasında Kullanıcı Kültürünün Etkisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, FBE Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- LEVİN, Beth. (1993). English Verb Classes and Alternations, The University of Chicago Press, Ltd., London.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

- ODABAŞI, Yavuz, BARIŞ, Gülfidan (2005). Tüketici Davranışı 5. Baskı, Mediacat, İstanbul.
- ORAZBAEVA, Ş., Sağıdolda, G., Qasım, B. ve Qobılanova, A. (2005). Kazirgi Kazak Tili, Almatı.
- Qazaq Tiliniñ Sinonimder Sözdigi (2005). Mädeni Mura, Arıs, Almatı.
- RAPOPORT, Amos (1977). Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design, Pergamon Press, Oxford.
- Türkçe Sözlük (2005). (10.Baskı) TDK, Ankara.
- YAYLAGÜL Özen (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Ankara.

KISALTMALAR

- A.A.J. Laksness, H. (2006) Armanın Añsağan Jandar, Mädeniy Mura, Astana.
- A.Ana Ğabit Müsirepov, Aşınan Ana <http://kazakhadebieti.kz>
- A.At Ospanov, S. (2003) Ağaş At, Añgimeler, Ertegiler men Mısalдар, Povester, Jazuvşı, , Almatı.
- A.J. Esenjanov, X. (1977) Ağayındı Jünisovter 2-Bölim, Jazuvşı, Almatı.
- Ä.J. Momışulı, B. (2004) Añgimeler Jınağı, Eki Tomdıq Şıǵarmalar Jıynağı, 2-tom, Jazuvşı, Almatı.
- A.Ke. Bökey, O. (2010) Atav-Kere, Bökeyev, An-Arıs, Almatı.
- Ä.S.A. Joltay Älmaşulı, Ämire Sultan Añızı <http://kazakhadebieti.kz>
- Aq. Muxtar Ävezov, Aqsüyekter <http://ikitap.kz>
- B.J.Q. Qajım Jumaliyev, Buxar Jırav Qalqamanulı <http://kazakhadebieti.kz>
- B.P. Gyustav Flober, Buvvar Men Pekiye <http://ikitap.kz>
- B.S. Muhammed-Hanafıya (2009) Babalar Sözi, Jüz Tomdıq, Astana.
- B.Sar. Qalihan Isqaq, Buqtırma Sarıma. <http://kazakhadebieti.kz>
- Bot. Şıñıs Aytmatov, Botagöz <http://kazakhadebieti.kz>
- Der. İyvan Büvnıyn, Derevnıya <http://ikitap.kz>
- E.A. Kekilbaev, Ä.(1984) Eleñ-Alañ, Jazuvşı, Almatı.
- Ed. Jünistegi, K. (2012) Edige, Nura-Astana, Astana.
- Ert. Ağayındı Griymnder, Ertegiler <http://ikitap.kz>
- G.Şer. Mäşhür Jüsip Köpeyulı, Gülşat-Şeriyzat <http://ikitap.kz>
- İ.U.Ö. Dükenbay D. (2003) İyne Uşındağı Ömir, Bilim, Almatı.
- J.Al. Muratbekov, S. (2010) Jabayı Alma, An-Arıs, Almatı.
- K.Kör. Mustafın, Ğ. (1963) Köz Körgen, Qazaqtıñ Memleketik Körkem Ädebiyet Baspası, Almatı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

- K.Kün. Janat Nurmaxanova, Köterilis Kündeligi <http://ikitaп.kz>
- K.T.K.E. Ğabiyden Qulaxmet, Köl Tübine Ketken El <http://kazakhadebieti.kz>
- K.Tav. Älimjanov, Ä. (1982) Kögildir Tavlar, Orıssadan avdargan: S. Muratbekov, Jalın, Almatı.
- KETS I-XV C. Qazaq Edebiy Tiliniñ Sözdigi XV Tom (2011) Qazaqstan Pespubliykası Mädeniyet Ministrliğı Til Komiyeteti. Almatı.
- Kiş. Jumeken Sabırulı Näjimedenov, Kişkentay <http://kazakhadebieti.kz>
- M.B.Ş. Oralhan Bökeev, Mandaydan Bağın Şayqalsa <http://kazakhadebieti.kz>
- M.Q.M.J. Nurşayıqov, Ä. (2008) Maxabbat Qızıq Mol Jıldar, Sanat, Almatı.
- M.Ü.Ş. Bavırjan Momışulı, Moskva Üşin Şayqas <http://ikitaп.kz/>
- Nov. Akuvtagava, R. (2010) Novellalar, Miñ Qanattı Tırna, Altın Ğıybadatxana, Avdarma, Astana.
- O.K.O.T. Bayzaqov, İ. (1956) Onbir Kün, Onbir Tün, Şıgarmaları, Almatı.
- O.Q.D. Agata Krıystiy, On Qara Domalaq <http://ikitaп.kz>
- Ö.Qay. Fariya Oñğarsınova, Ötkendi Qaytalav <http://ikitaп.kz>
- Öl. Jambıl Jabayev, Öleñder <http://ikitaп.kz/>
- Q.A. Omarov, S. (1981) Qızıl Aray, Jalın, Almatı.
- Q.K.B.S. Säken Seyfullin, Qozı Körpeş Bayan Suluv <http://ikitaп.kz/>
- Q.M.A. Murat Salamatov, Qazaq Munayımıñ Ardaqtıları <http://ikitaп.kz>
- Q.U.T. Oralhan Bökeev, Qasqır Ulığan Tünde <http://kazakhadebieti.kz>
- Q.X.F.M. Qazaq Xalqınıñ Fıylosofiyyalıq Murası <http://ikitaп.kz/>
- Qar. Sayın Muratbekov, Qarındasım <http://ikitaп.kz>
- Qıl. Qajıgumar Şabdanulı, Qılmıs <http://kazakhadebieti.kz>
- S.Boy. Zeynolla Şükırov, Sır Boyı <http://ikitaп.kz>
- S.Jañ. Oralhan Bökeyev, Sarıarqanıñ Jañbırı <http://kazakhadebieti.kz>
- Sor. Roza Muqanova, Sormañday <http://kazakhadebieti.kz>
- Ş.Üy. Kekilbayev, Ä. (1989) Tañdamalı Şıgarmalar 2- Tomdıq “Şetkeri Üy” Jazuvşı, Almatı.
- Şeş. Nağasıbek Qapalbekulı, Şeşim <http://kazakhadebieti.kz>
- T. Şaşkıyn, Z. (2012) On Birinşi Tarav, Temirtav, Senim, Service Press, Almatı.
- Tar. Beyimbet Maylıyn, Tartıs <http://ikitaп.kz/>
- Tüs. Kamal Älpeyisova, Tüs <http://kazakhadebieti.kz>
- Ü. Kekilbaev, Ä. (1981) Ürker, Jazuvşı, Almatı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

AYAN, E., TÜRKDİL, Y., Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 95-114, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7705>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/4 Winter 2015

